

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

МАНЖОЛА Петро Григорович

УДК 321.7+ 321.01(477)

**РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ
ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

23.00.01- теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ-2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
РОЗОВА Тамара Вікторівна,
Рада національної безпеки і оборони України,
Національний інститут проблем міжнародної безпеки, державний експерт.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук,
РОЗУМНИЙ Максим Миколайович,
Рада національної безпеки і оборони України,
Національний інститут проблем міжнародної безпеки,
радник Директора;

кандидат політичних наук,
ГОРБАТЕНКО Ірина Анатоліївна,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
Інститут міжнародних відносин та лінгвістики
імені Аверроеса, доцент кафедри політології.

Захист відбудеться “26” червня 2009 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою , 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ ___ ” травня 2009 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена пошуком додаткових резервів для підвищення легітимності державної влади в Україні. Суперечливість політичних та соціально-економічних реформ, що відбуваються за умов посттоталітарної трансформації України, формування нової соціальної структури та громадянського суспільства ускладнюються падінням рівня довіри до політичної влади. Це, у свою чергу, становить серйозну загрозу національній безпеці України. Донедавна питання ролі громадянського суспільства у підвищенні довіри населення до влади в Україні ігнорувалося. Значним імпульсом, який сприяв кардинальному перегляду значення громадянського суспільства у процесі легітимізації державної політики стала президентська кампанія 2004 року. Зростання чисельності та розширення спектра діяльності громадських організацій в Україні вимагає утвердження якісно нової моделі відносин у площині взаємодії влади та громадськості. Відтак, актуальності набуває питання науково-теоретичного осмислення проблеми легітимності у вітчизняних умовах в контексті пошуку концептуально нових засад удосконалення механізму взаємодії держави та громадянського суспільства. Історичний досвід свідчить, що подолання кризи легітимності влади є результатом довготривалої кропіткої діяльності всього суспільства і усіх його соціальних верств. Взаємодія громадських організацій та інститутів влади є важливим фактором зростання довіри громадян до держави. В Україні, попри певні позитивні кроки на шляху утвердження громадянського суспільства, вплив останнього на владу залишається на низькому рівні. Відтак, значної актуальності набувають дослідження, предметом аналізу яких є вивчення не лише електоральних засобів демократичної легітимності, а й інших процедур, які передбачають залучення широкої системи громадських об'єднань.

Актуальність теми даного дисертаційного дослідження підтверджується низкою нормативно-правових документів, які були прийняті в Україні протягом 2000 – 2008 років. У цих документах, зокрема, визначено завдання держави щодо підвищення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, налагодження конструктивної співпраці з інститутами громадянського суспільства.

Проблему взаємодії держави та суспільства досліджено у працях Платона, Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Т. Пейна, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. де Токвіля, К. Маркса, А. Грамші та ін.

Серед вітчизняних науковців, предметом аналізу яких є становлення та розвиток громадянського суспільства, його взаємодії з державою слід відзначити праці В. Андрущенко, В. Баркова, В. Бебика, М. Банчука, І. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Карася, М. Калініченка, А. Колодій, Ю. Корнілова, О. Косілової, І. Кресіної, А. Кудряченка, І. Кураса,

Ю. Левенця, М. Михальченка, Я. Пасько, О. Полішкарів, Т. Розової, Ф. Рудича, М. Рябчука, П. Ситника, Г. Щедрової, Ю. Узун.

Процесам інституціоналізації громадянського суспільства, вивченню стану та проблем функціонування його структурних компонентів (неурядових організацій, профспілок, церкви тощо) присвячені наукові доробки Г. Зеленько, А. Колодій, В. Новохацького, В. Пащенко.

Окрім досліджень науковців, проблематика громадянського суспільства на теоретичному рівні активно вивчається й самими представниками неурядового сектору – зокрема, неурядовими дослідними організаціями. Так, досить вагомими здобутками останніх років у цій сфері є дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова (УЦЕПД), Інституту місцевої демократії (ІМД), Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД), Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД) та інших.

Питання легітимності влади осмислюються у працях західних науковців М. Вебера, Д. Істона, С. Ліпсета, Ю. Габермаса, П. Бурд'є, А. Саймонса, Д. Гелда, Дж. Ротшильда. Серед українських дослідників ця проблема знайшла відображення у працях В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Бурлячук, О. Висоцького, В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Єрмоленко, А. Колодій, С. Макеєва, М. Ніколко, І. Попова, С. Рябова, О. Середи, М. Тур, В. Фадеєва.

Разом з тим, серед усього масиву наукових доробків питання ролі та впливу громадянського суспільства на процес легітимізації влади поки що не знайшло системного наукового висвітлення у вітчизняній літературі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми “Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії” кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, науковий напрям “Дослідження проблеми гуманітарних наук”, затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 28 грудня 2006 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2005 року).

Метою дисертаційного дослідження є аналіз концептуальних засад впливу громадянського суспільства на процес легітимізації влади в Україні. Досягнення визначеної мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1) дослідити теоретико-методологічні основи розуміння суті громадянського суспільства, його взаємодії з державою у вітчизняній і зарубіжній політичній науці;

2) конкретизувати зміст поняття “громадянське суспільство” у сучасній науковій літературі та дати його визначення на основі матеріалів дослідження;

3) проаналізувати рівень довіри населення до органів державної влади в Україні та визначити основні чинники, що впливають на легітимацію влади;

4) виявити можливості застосування європейського теоретико-методологічного досвіду у процесі вирішення проблеми легітимації політичної влади стосовно умов сучасного українського суспільства;

5) окреслити суперечності взаємодії громадських і державних інститутів в Україні та засоби їхнього подолання;

б) розробити практичні рекомендації щодо підвищення легітимності влади в Україні в контексті розвитку громадянського суспільства.

Об'єктом дослідження є громадянське суспільство в Україні на сучасному етапі.

Предметом дослідження є вплив інститутів громадянського суспільства на процес легітимації влади в Україні.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу здійснено на основі використання низки загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Проблемно-хронологічний метод дозволив здійснити аналіз літератури з даної проблематики в контексті суспільно-політичних та економічних змін, що відбувалися. Історіологічний метод дав можливість простежити в хронологічній послідовності еволюцію науково-теоретичного розуміння громадянського суспільства. Компаративний метод дозволив порівняти різні моделі легітимації влади з метою пошуку оптимального варіанту для України з урахуванням специфіки її історичного розвитку. Інституціональний метод застосовувався для дослідження інститутів, за допомогою яких реалізується ідея громадянського суспільства.

У праці використано наступні загальнонаукові методи теоретичного й емпіричного дослідження: абстрагування, аналіз, синтез, індукція і дедукція, спостереження і порівняння, аксіологічний, цивілізаційний. За допомогою методу вторинного соціологічного аналізу було проаналізовано результати соціологічних досліджень провідних наукових та експертних установ України, які вивчали рівень довіри населення до політичних та соціальних інститутів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у наступному.

Вперше:

- виявлено національну специфіку легітимації державної влади в Україні. Зокрема, доведено, що, на відміну від західноєвропейських держав, легітимність влади в Україні обумовлюється не стільки раціональними чинниками (традиційна повага до закону, визнання довершеності політико-правових процедур ротації влади), скільки ціннісно-нормативними параметрами. На цій основі визначається засаднича роль громадянського суспільства у легітимаційних процесах як підґрунтя подолання кризи довіри у вітчизняних умовах;

- запропоновано авторське тлумачення громадянського суспільства як синтезу трьох вимірів функціонування соціуму – інституціонального,

соціокультурного та структурно-функціонального. Шляхом узагальнення існуючих наукових підходів, аргументовано, що в інституціональному вимірі громадянське суспільство постає як сукупність своїх структурних елементів (громадських об'єднань, профспілок, ЗМІ, церкви тощо); соціокультурний вимір вказує на ступінь політичної, правової та громадянської культури населення; структурно-функціональний вимір дозволяє визначити характер взаємодії влади та громадян у суспільно-політичному процесі;

- розкрито значення та наслідки президентських виборів 2004 року в контексті забезпечення легітимності влади. Концептуально обґрунтовано, що політичні події кінця 2004 – початку 2005 років, в ході яких відбулася зміна правлячої еліти, визначили якісно нові параметри легітимності влади у напрямі розширення відкритого діалогу між державою та громадянським суспільством.

Уточнено:

- методологічні особливості визначення термінів “легітимність”, “легітимізація”, “легітиміація”. Виявлено, що семантичне поле концепту легітимність має міждисциплінарну природу;

- теоретичне обґрунтування тези про те, що демократичність процесу державного управління, підконтрольність та прозорість владних інститутів є можливими лише при адекватній взаємодії політичної еліти та організаційних осередків громадянського суспільства. Адже легітимність перебування при владі являє собою явище двосторонньої політичної взаємодії влади та суспільства.

Дістали подальшого розвитку концептуальні підходи до визначення ролі громадянського суспільства в Україні. Зокрема, досліджено сучасний стан та тенденції розвитку громадянського суспільства та виокремлено проблеми, що існують на шляху ефективної взаємодії громадянського суспільства та органів державної влади в контексті забезпечення легітимності.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення і висновки дослідження доведені до рівня конкретних пропозицій. Результати дослідження були використані при підготовці Експертних доповідей “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році” та “Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку”, а також у підготовці Концепції взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства (Концепція була затверджена Кабінетом Міністрів у 2007 році).

Окремі положення дисертації можуть бути використані в процесі удосконалення існуючої нормативно-правової бази функціонування інститутів громадянського суспільства, а також у науково-педагогічній діяльності при викладанні курсу “Політологія”, спецкурсів з “Теорії демократії”, “Громадянського суспільства”.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Окремі положення дисертації були використані при підготовці підрозділу до колективної монографії “Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005” загальним обсягом 23 д.а. (обсяг підрозділу – 0.6 д.а.).

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї дисертації були оприлюднені, обговорені та ухвалені на кафедрі політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та на таких наукових заходах: Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-практичні проблеми державного управління” (Київ, 2004), Міжнародна наукова конференція “Сучасний тероризм: філософія, ідеологія і форми прояву” (Житомир, 2004), Науково-практична конференція “Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу” (Київ, 2005), Науково-практична конференція “Еліти і цивілізаційні процеси формування націй” (Київ, 2006), а також у ході “круглих столів”, проведених у Національному інституті стратегічних досліджень в рамках підготовки Послання Президента України Верховній Раді України (Київ, 2005 – 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 робіт, з них 7 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України, у 4-х тезах конференцій, а також в 1-й монографії у співавторстві.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінок, з них обсяг основного тексту – 173 сторінки, список використаних джерел включає 219 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються мета і завдання, об’єкт, предмет дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення, форми апробації його результатів, зазначено структуру дисертації та її обсяг.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні засади дослідження громадянського суспільства”** проведено ретроспективний аналіз формування ідеї громадянського суспільства у світовій суспільно-політичній та філософській думці.

У підрозділі **1.1. “Проблематика громадянського суспільства в історії світової суспільно-політичної та філософської думки”** розглянуто еволюцію формування концепту громадянського суспільства в історії розвитку світової філософської та політичної думки від найдавніших часів до

сьогодення. Осмислення проблематики громадянського суспільства відбувалося на всіх етапах розвитку суспільно-політичної думки, починаючи з епохи Античності включно до наших днів. У роботі підкреслено, що в основу класичного розуміння досліджуваного концепту покладено, передусім, принципи ліберальної ідеології. А саме: індивідуалізм, антропоцентризм, недоторканість природних прав і свобод людини, право приватної власності. Формування капіталістичного способу господарювання та подальший розвиток наукових знань заклали нову методологічну основу у розумінні явища громадянського суспільства – у напрямі автономізації його статусу по відношенню до держави. Тим самим було започатковано дискусію про характер та моделі взаємодії влади і громадянського суспільства.

Загальною тенденцією розвитку суспільно-політичної думки протягом XVIII-XIX століття є початок та завершення процесу осмислення проблеми розмежування двох сфер соціального життя: сфери політичної діяльності та сфери позаполітичного буття людини (громадянське суспільство). Ідеї представників Нового часу – Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є заклали основу класичного розуміння сутності громадянського суспільства та поклали початок формування цілісної концептуальної системи поглядів, що засновувалися на протиставленні суспільства (громадської сфери) та держави (політичного простору).

Завершеного вигляду теоретична основа класичного розуміння громадянського суспільства набула у поглядах І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля. Синтезувавши найбільш позитивні моменти концепцій представників Нового часу, вони вперше проаналізували явище громадянського суспільства як автономного від держави простору самореалізації людини. Перехід до раціональної моделі соціального управління викликало до життя появу нових форм організації суспільного устрою – правову державу, громадянське суспільство та конституціоналізм. Саме вони, уособлюючи собою цінності свободи та гідності особистості, надали людині можливість у певних межах почувати себе захищеною від свавілля влади.

В цілому, у другій половині XIX – на початку XX століття остаточно сформувалися два методологічних підходи в осмисленні явища громадянського суспільства. В рамках першого в якості головної передумови та спрямовуючої сили розвитку громадянського суспільства виступає державна влада. Згідно з другим (ліберальним) – громадянське суспільство розглядається як самодостатня сфера суспільних відносин, що не потребує втручання держави.

Специфікою осмислення громадянського суспільства у другій половині XX століття є те, що сфера застосування цієї категорії є надзвичайно широкою. Особливого поширення набувають спроби знайти пояснення тим змінам, які відбуваються в інститутах і функціях громадянського суспільства у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави, окреслити нові способи його взаємодії з владними структурами.

Сучасний етап обумовив перегляд класичних теорій громадянського суспільства. Формалізація суспільно-політичного та економічного життя розбалансувала рівновагу між громадянським суспільством та державою у бік абсолютизації цінності останньої. Відтак, на порядку денному постало питання перегляду традиційних форм соціальної організації: не у державі, а за допомогою участі у невеликих соціальних утвореннях можливе найповніше розкриття людського потенціалу. На передній план висувається динамічний аспект життєдіяльності населення, головними ознаками якого стають мобільність та асоціативна активність. Відтак, громадянське суспільство – це, насамперед, активна громадськість, яка дискутує з приводу найбільш значущих для неї проблем та критикує уряд, домагаючись того, щоб її думка була врахована при підготовці та прийнятті управлінських рішень.

У підрозділі 1.2 “**Теоретичні підходи до визначення поняття громадянське суспільство у вітчизняній політичній науці**” зазначено, що потужним стимулом до активізації наукових пошуків у дослідженні громадянського суспільства в українській політичній науці стали, по-перше, об’єктивно зростаюча гносеологічна потреба у поширенні та досягненні здобутків світової політичної теорії та практики, по-друге, активна діяльність державного керівництва у напрямі долучення України до кола країн, які взяли на себе зобов’язання підтримувати розвиток громадянського суспільства.

До вагомих наукових доробків, автори яких заклали теоретико-методологічний фундамент у цій сфері досліджень, слід віднести праці В. Андрущенко, В. Баркова, В. Бебика, М. Банчука, І. Горбатенко, Г. Зеленько А. Карася, М. Калініченка, А. Колодій, Ю. Корнілова, О. Косілової, І. Кресіної, А. Кудряченка, І. Кураса, Ю. Левенця, М. Михальченка, Я. Пасько, О. Полішкаррової, Т. Розової, Ф. Рудича, М. Рябчука, П. Ситника, Г. Щедрової, Ю. Узун та інших.

У сучасній українській політології набули поширення, як мінімум, два дискусійні напрямки осмислення громадянського суспільства: 1) громадянське суспільство в Україні перебуває на зародковій стадії формування, а його окремі елементи відчувають на собі постійний тиск з боку державної влади та зазнають негативний соціокультурний вплив наслідків тоталітарного минулого; 2) громадянське суспільство в Україні на сучасному етапі має належний рівень інституціоналізації, відтак головне завдання – досягнення рівноваги між ним та державою. Це, у свою чергу, передбачає подолання недовіри до органів влади, тоталітарних стереотипів свідомості, зменшення всевладдя чиновників та практичного застосування демократичного потенціалу неурядових організацій.

Попри свою дискусійність, ці два підходи мають під собою спільну методологічну основу: явище громадянського суспільства в новітній українській історії та гуманітарній науці осмислюється, переважно, крізь призму взаємовідносин із державою.

На основі аналізу різних методологічних підходів запропоновано власну дефініцію громадянського суспільства: це система автономних від держави інституціональних зв'язків, в які добровільно вступає населення з метою реалізації своїх приватних та корпоративних інтересів, в тому числі й шляхом впливу на державну політику. Синонімічним концепту громадянське суспільство у даному випадку є словосполучення інституалізована (організована) громадськість. Основоположною функцією громадянського суспільства за будь-яких соціальних умов є забезпечення необхідних засобів для посилення контролю над державною владою з боку населення та орієнтація на демократичні інститути як на ефективний інструмент здійснення такого контролю. Наприкінці першого розділу дисертації підводяться проміжні результати дослідження.

Другий розділ **“Вплив громадянського суспільства на легітимацію влади”** присвячено історії виникнення терміну “легітимність”, конкретизації його семантичного значення. Висвітлюються питання природи феномену влади, взаємодії держави та громадянського суспільства у суспільно-політичному процесі в контексті легітимізації діяльності владних установ.

У підрозділі **2.1 “Легітимність державної влади: визначення, механізми та емпіричні індикатори”** розглядається еволюція формування категорії “легітимність”. Підкреслено, що дефініціювати сутність легітимності можна лише, осмисливши природу таких суспільних явищ як політика, держава, управління. Проблема ж державного управління має подвійний характер: головне завдання можновладців – забезпечити суспільну підтримку своїх ініціатив; натомість, завданням громадян є постійний тиск на державу з метою захисту своїх прав і свобод.

Протягом усіх етапів розвитку людства питання влади було тісно пов'язане із пошуком шляхів забезпечення її суспільного виправдання. У ході дослідження встановлено тісний взаємозв'язок між еволюцією форм суспільної свідомості (від міфологічного та релігійного свідогляду до науково-раціонального) та утвердженням відповідних механізмів суспільної підтримки влади. На основі цього визначено, що наукове оформлення концепту “легітимність” відбулося паралельно з формуванням політології як науки та поступової автономізації знань про політику відносно юридичних дисциплін, що, у свою чергу, потребувало вироблення відповідної категоріальної та методологічної бази. Підкреслено, що попри великий масив літератури стосовно проблеми легітимності, її сутність, місце та роль у політичному процесі остаточно не з'ясовані. Більше того, проблема легітимності носить чітко виражений міждисциплінарний характер – її осмисленню присвячують свої наукові розвідки не лише представники політичної науки, але й суміжних з нею дисциплін.

Сучасний етап досліджень проблеми легітимності збагачений працями П. Бергера, П. Бурд'є, М. Вебера, Ю. Габермаса, Д. Гелда, Л. Даймонда, Д. Істона, Т. Лукмана, С. Ліпсета, Т. Парсонса, Дж. Ротшильда,

А. Сайммонса та ін. Їх наукові доробки у цій галузі дозволили виокремити цілісні теоретико-методологічні моделі вивчення даного питання.

Грунтовні міждисциплінарні дослідження проблеми легітимності на сьогоднішній день здійснені й українськими науковцями. Ця проблематика стала предметом наукового аналізу О. Бабкіної, О. Білого, Є. Бистрицького, В. Бурлячук, О. Висоцького, В. Горбатенка, Г. Зеленько, А. Єрмоленко, А. Колодій, С. Макеєва, М. Ніколко, І. Попова, С. Рябова, О. Середи, М. Тур, В. Фадєєва та ін.

Узагальнюючи різні підходи, у роботі окреслено методологічні особливості визначення термінів “легітимність”, “легітимізація”, “легітимація”. Легітимність – це властивість влади, яка характеризує позитивне ставлення населення (визнання та згоду підкорятися) до управлінських рішень та повноважень. У свою чергу, легітимізація – процедура набуття владою власного виправдання у суспільстві. Легітимація – це результат набуття владою суспільного виправдання.

У підрозділі 2.2 “Громадянське суспільство та держава: сучасний політологічний дискурс” з’ясовано, що на сучасному етапі найбільш поширеною формою легітимації є демократична модель. Разом з тим, підкреслюється, що легітимність не завжди гарантується демократичними інститутами. Здатність підтримувати легітимність системи управління є соціокультурним досягненням, яка потребує сталого механізму культурного відтворення та належний рівень соціальної інтеграції. Сучасний механізм легітимації влади передбачає складний, комплексний, багатовимірний характер її сприйняття та здійснення. Серед них виділяють онтологічно-субстанційний, плебісцитарний, інституційно-функціональний. Сприйняття держави в інституціональному аспекті пов’язане з феноменом громадянського суспільства, легітимізуючий потенціал якого впливає з його концепту – автономність і протиставлення приватного життя громадян відносно державного диктату – і полягає в обмеженні та стримуванні етатистських проявів.

Поступове утвердження громадянського суспільства в якості невід’ємного елемента суспільного життя у ХХ столітті сприяло усвідомленню важливості горизонтальних комунікацій у суспільстві, зростанню ролі неформальних регуляторів соціальних відносин. Як наслідок, відбувається перегляд класичних підходів в осмисленні політичної влади (як директивної константи), відхід від структурно-функціонального виміру її природи на користь комунікативної парадигми. Фактично ж мова йде про формування політичної громадськості (проблема, що й до сьогодні залишається надзвичайно актуальною як для країн Західної Європи, так і для України).

Зростаюча дискусія навколо питання взаємодії держави та громадянського суспільства в контексті досягнення легітимності у другій половині ХХ століття розгорнулася в рамках комунікативного напрямку політичних досліджень, передусім, завдяки працям К.-Ю. Апеля, Х. Арендт,

Ю. Габермаса, П. Рікера. Саме у межах цього напряму питання довіри до владних інституцій, досягнення необхідного рівня легітимності у політичному процесі почало розглядатися у тісному взаємозв'язку із проблемою становлення громадянського суспільства. Підкреслюється, що комунікативна парадигма аналізу політики є найбільш оптимальною для розгляду проблем взаємодії суспільства та держави. У цьому контексті легітимація є не чим іншим, як процесом підтримання зворотнього зв'язку між політичною системою та громадянським суспільством в особі різноманітних асоціацій, громадських об'єднань тощо.

У підрозділі 2.3 **“Участь громадянського суспільства у політичному процесі як передумова легітимації влади”** відзначено, що легітимуючий потенціал громадянського суспільства реалізується через механізм участі громадськості у процесі розробки та прийняття політичних рішень. За умов сучасної системи непрямой демократії потреби та інтереси громадян не можуть бути відображені повною мірою. Результативність взаємодії населення й держави, а отже, й зростання легітимності влади безпосередньо залежить від рівня інституалізованості суспільно-політичної діяльності громадян, що, у свою чергу, можуть забезпечити інститути громадянського суспільства. Відтак, питання участі громадян у процесі вироблення політичних рішень зводиться до проблематики громадянського суспільства, якості та ефективності взаємодії його інститутів з владними установами не лише під час виборів, але й у міжвиборчі цикли.

У сучасній політичній науці та практиці як повноцінний учасник та активний суб'єкт усіх процесів у державі визнається громадянське суспільство в його інституційному контексті – як сукупність громадських організацій, асоціацій, профспілок тощо. У зарубіжній політичній науці вивчення форм участі громадськості в діяльності органів влади припадає на другу половину ХХ століття. Класичним уявленням про сутність громадянського суспільства була протиставлена так звана “модель участі”. У рамках останньої на передній план висувався динамічний аспект життєдіяльності населення, головними ознаками якої були мобільність та асоціативна активність.

У підрозділі проаналізовано основні механізми впливу громадськості на владу, які реалізуються за допомогою інститутів громадянського суспільства: громадські дорадчі комітети, громадські слухання, громадські ініціативи, громадські ради. Наприкінці другого розділу дисертації надаються висновки до нього.

У третьому розділі **“Шляхи підвищення ефективності взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства в Україні”** досліджено проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в контексті подолання кризи легітимності державної влади в Україні на сучасному етапі.

У підрозділі 3.1 **“Криза легітимності влади в Україні: причини та наслідки”** констатується, що з початку 1990-х років і до сьогодні Україна

існує під знаком пошуку дієвих механізмів легітимації влади. Отримавши незалежність, українське суспільство постало перед необхідністю успішного розв'язання центрального питання усієї політичної системи – налагодження конструктивного діалогу між владою та громадянами. Адже трансформація традиційних політичних структур радянського зразка, поступовий та нелегкий процес становлення інституцій громадянського суспільства, відмова від монопольного права держави розпоряджатися усіма суспільними ресурсами, посилення ролі і значення в соціально-політичному житті засобів масової інформації обумовили поступовий перехід українського суспільства від тоталітарних форм легітимації державної влади до демократичних.

Підкреслено, що сучасні тенденції розвитку політичного процесу на вітчизняних теренах свідчать про загострення взаємин між державою і суспільством. Численні соціологічні опитування вказують на наявність глибокої прірви між державою та громадянами протягом усього періоду незалежності.

Специфіка легітимації влади в Україні полягає у домінуванні ціннісно-нормативних параметрів. Натомість характерні для західноєвропейських держав раціональні чинники легітимації (повага до закону, визнання довершеності електоральних процедур зміни політичної еліти) практично не спрацьовують у вітчизняних умовах. Свій відбиток на суспільне сприйняття феномену влади справили особливості соціокультурного, історичного розвитку української нації: тривалий період існування під тиском іноземного панування сформував у масовій свідомості стійке несприйняття владних повноважень, опозиційне ставлення до влади та бажання її позбутися. Останнє сприяло утвердженню конфронтаційного типу політичної культури.

Окрему увагу у роботі приділено суті та значенню Помаранчевої революції 2004 року. Зазначено, що цей етап можна вважати своєрідним дороговказом для української нації на шляху пошуку оптимальної моделі взаємовідносин влади та громадськості. Адже саме президентські вибори 2004 року перетворилися на значну подію, вперше з 1991 року включивши у практичний політичний процес нового впливового суб'єкта – суспільство. Зміна правлячої еліти в Україні, яка відбулася в ході Помаранчевої революції, покликана була визначити якісно нові параметри легітимності влади. Все це дало поштовх для додаткових роздумів та науково-теоретичного осмислення проблеми легітимності у вітчизняному соціумі, визначення наріжних принципів конструювання нового формату діалогу між владою та населенням.

На нинішньому етапі криза легітимності влади в Україні носить системний характер, свідченням чого є: 1) низький рівень довіри громадян (наявність тенденцій до подальшого падіння) до базових інститутів політичної системи, які мають первинне джерело легітимності – Президент та Верховна Рада; 2) нівеляція у громадській думці значення електоральних процедур впливу на політичний процес; 3) зростання протестних настроїв громадян, що виявляється в їхній дедалі більшій готовності брати участь у

неінституціалізованих масових протестних акціях, метою яких є опір політиці органів державної влади; 4) погіршення іміджу України як держави на міжнародному рівні.

У підрозділі 3.2 “Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в контексті забезпечення легітимності влади в Україні” зазначається, що стабілізація легітимаційних процесів потребує розширення діалогу між владою і суспільством, посилення у політичній системі соціальної мобільності і зміцнення каналів зворотнього зв’язку, необхідних для якісного оновлення влади, зміни її ціннісних орієнтацій, реальної боротьби з корупцією.

Підкреслюється, що соціокультурні зрушення, які відбулися у масовій свідомості після президентських виборів 2004 року, засвідчили невідворотність демократичних змін у вітчизняному соціумі. Разом з тим, громадянське суспільство в Україні через різні обставини розвивається повільно та нерівномірно. Кількість громадян, здатних обстоювати свої права, досі є незначною. Відтак актуальним в контексті забезпечення легітимності влади залишається питання залучення інститутів громадянського суспільства, як альтернативних традиційним політичним структурам (державним і партійним), до суспільно-політичного процесу.

Підкреслено, що на шляху посилення взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні вже зроблено чимало кроків. Серед них: проведення громадських слухань за участю представників влади, де обговорюються стратегічні пріоритети розвитку країни; створення численних громадських рад при центральних і регіональних органах державної влади, місцевого самоврядування, які набули певного досвіду співпраці; лобіювання громадськими організаціями власних інтересів у законодавчій сфері. Разом з тим, форми участі громадськості в діяльності органів влади та прийнятті управлінських рішень в Україні на нинішньому етапі потребують подальшого вдосконалення.

Обґрунтовано, що на сьогоднішній день можна виокремити наступні стратегічні завдання, що постають на шляху розбудови громадянського суспільства в Україні: 1) чітке усвідомлення характеру та функцій громадянського суспільства з точки зору національної специфіки та інтересів; 2) розкриття потенційної ролі інститутів громадянського суспільства в посиленні результативності влади, а відтак – й у зростанні рівня її легітимності; 3) розробка комплексу практичних заходів щодо підтримки громадянського суспільства як механізму захисту прав і свобод громадян.

Узагальнюючими **Висновками** дисертаційного дослідження, що мають теоретичне та практичне значення є наступні:

1. Сучасне розуміння громадянського суспільства зводиться до тривимірної моделі функціонування соціуму – інституціонального, соціокультурного та структурно-функціонального. Їх синтез конкретизує сутність громадянського суспільства як активної громадськості, яка дискутує

із владою з приводу найбільш значущих для неї проблем, домагаючись того, щоб її думка була врахована при підготовці та прийнятті управлінських рішень. У вітчизняній політичній науці концепт громадянського суспільства осмислюється переважно крізь призму взаємовідносин із державою. Авторське розуміння громадянського суспільства є наступним: це система автономних від держави інституціональних зв'язків, в які добровільно вступає населення з метою реалізації своїх приватних та корпоративних інтересів, в тому числі й шляхом впливу на державну політику.

2. Держава та громадянське суспільство перебувають у діалектичному взаємозв'язку один щодо одного: оптимізація відносин між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади потребує, з одного боку, правового забезпечення та охорони державою збалансованого громадського життя, а з іншого – налагодження суспільного контролю за владними інститутами. Необхідність та потреба в обґрунтуванні влади обумовлена її природою – вона набуває реальності лише у визнанні підвладних, спираючись на їх волю підкоритися. Легітимація є процесом підтримки зворотнього зв'язку між владою та громадянським суспільством в особі різноманітних асоціацій, громадських об'єднань, профспілок.

3. Тенденції розвитку політичного процесу в Україні на нинішньому етапі характеризуються загостренням взаємовідносин між владою та суспільством. Недовіра громадян до органів державної влади ускладнює проведення ефективних реформ у різних сферах суспільного життя. Основними проявами кризи легітимності влади в Україні є: критично низький рівень довіри населення до політичних інститутів; поширення суспільного скептицизму щодо виборчих процедур зміни правлячої еліти; посилення протестних настроїв громадян.

4. Новітній етап історичного розвитку засвідчив, що жодна з класичних моделей легітимності влади у чистому вигляді в Україні не є ефективною. Найбільш оптимальним варіантом підвищення легітимності влади та подолання кризи довіри у вітчизняних умовах є посилення ролі та впливу громадянського суспільства у виробленні державної політики. Дані соціологічних досліджень вказують на те, що громадяни не бачать інших шляхів впливу на владу, окрім електоральних процедур. Разом з тим, довірою українців користуються інститути приватної, неполітичної, сфери – сім'я, церква, ЗМІ, тією чи іншою мірою профспілки та громадські організації. Підвищення легітимності влади в Україні на сучасному етапі можливе лише за умови забезпечення належного рівня потенціалу залученості, що передбачає, по-перше, наявність відповідної інфраструктури громадської участі (система місцевого самоврядування, соціального партнерства, суди, профспілки, громадські організації), по-друге, переконання самих громадян в ефективності таких механізмів участі, та, по-третє – здатність використовувати означені засоби для вирішення принципових проблем.

5. Своєрідним дороговказом для української нації на шляху пошуку оптимальної моделі взаємовідносин держави та населення стала Помаранчева

революція. Президентська кампанія 2004 року засвідчила, що стабілізація легітимаційних процесів в Україні потребує розширення діалогу між владою і суспільством, зміцнення каналів зворотнього зв'язку, необхідних для якісного оновлення політичної еліти, зміни її ціннісних орієнтацій, реальної боротьби з корупцією тощо.

6. Принциповими особливостями формування громадянського суспільства в Україні є:

- низька чисельність членства організацій та неспроможність мобілізувати широку громадськість;
- усталене ігнорування владою правових механізмів захисту прав громадян та механізмів участі громадськості в процесі прийняття рішень;
- низька ефективність роботи дорадчих структур при центральних органах державної влади та місцевого самоврядування;
- виникнення цілої низки псевдо-громадських організацій, що створюються конкретними політичними чи комерційними структурами заради задоволення вузькокорпоративних інтересів.

9. Ефективність взаємодії громадянського суспільства та держави на сучасному етапі в Україні в контексті підвищення легітимності влади потребує реалізації комплексу заходів, а саме: 1) посилення ролі та впливу дорадчих структур при органах державної влади; 2) активне залучення громадських організацій до експертиз проектів законодавчих та нормативних актів; 3) розробка та втілення у життя державної програми професійної підготовки спеціалістів у галузі менеджменту громадських організацій через систему державних та приватних ВУЗів; 4) сприяння розвитку внутрішньої системи фінансування громадських організацій – шляхом розширення податкових стимулів для підприємницьких структур; 5) проведення загальнодержавної кампанії щодо розповсюдження знань та розуміння ролі організацій громадянського суспільства серед широкої громадськості.

Основні наукові положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Манжола П.Г. Специфіка легітимації влади в процесі становлення громадянського суспільства // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005: [монографія] / За ред. О.С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – С. 300-314.

2. Манжола П.Г. Історико-методологічні засади формування концепту “легітимність” / П.Г. Манжола // Вибори та демократія. – 2004. – № 1. – С. 81-89.

3. Манжола П.Г. Пріоритет соціальності у здійсненні державної політики як засіб легітимації влади в Україні: світовий досвід та вітчизняні реалії / П.Г. Манжола // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 95-100.

4. Манжола П.Г. Особливості впливу соціальної політики на процес легітимації державної влади в Україні / П.Г. Манжола // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К. – 2005. – Вип. 18. – С. 167-175.

5. Манжола П.Г. До питання щодо науково-теоретичного розмежування сутнісного змісту категорій “легальність” та “легітимність” / П.Г. Манжола // Вибори та демократія. – 2006. – № 3 (9). – С. 40-43.

6. Манжола П.Г. Харизматичні елементи в системі легітимації влади в Україні: граничний потенціал та засоби підтримки “кредиту довіри” після Помаранчевої революції / П.Г. Манжола // Нова парадигма: Філософія. Соціологія. Політологія : Журнал наукових праць / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Творче об'єднання “Нова парадигма”. – Київ : НПУ , 2006. – Вип. 52. – С. 156-168.

7. Манжола П.Г. Взаємодія влади та громадян: практика легітимації інститутів влади у новітній історії України / П.Г. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2) – С. 58-65.

8. Манжола П.Г. Форми участі громадськості у діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень / П.Г. Манжола // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5) – С. 13-19.

9. Проблема гармонізації відносин між державою та громадянським суспільством в історико-політологічній спадщині В. Липинського: матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-практичної конференції [“Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-практичні проблеми державного управління”], (Київ, 28 травня 2004 року) / Національна академія державного управління при Президентові України – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Т. 1. – 460 с.

10. Політико-культурні детермінанти демократизації українського соціуму: матеріали доповідей та виступів “круглого столу” [“Український соціум: соціально-політичні виміри”], (Київ, 28 грудня 2004 року) / Національний інститут стратегічних досліджень – К.: Знання України, 2005. – 176 с.

11. Значення політичної еліти у процесі становлення громадянського суспільства в Україні: деякі висновки постпомаранчевого періоду: матеріали доповідей та виступів Науково-практичної конференції [“Еліти і цивілізаційні процеси формування націй”], (Київ, 2006 рік) / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – Т. 2. – 584 с.

12. Харизматичні елементи в системі легітимації влади в Україні: витоки та граничний потенціал помаранчевого “кредиту довіри”: матеріали доповідей та виступів Науково-практичної конференції [“Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу”], (Київ, 23 грудня 2005 року) / Українська Всесвітня Координаційна Рада – К.: УВКР, 2006. – 300 с.

АНОТАЦІЇ

Манжола П.Г. Роль громадянського суспільства у легітимації політичної влади в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2009.

У дисертації розглянуто концепт громадянського суспільства як основи легітимації політичної влади. Виявлено головні тенденції та закономірності взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні на сучасному етапі розвитку.

Розкрито особливості практики легітимізації влади на різних етапах історії України, визначено основні фактори, що впливають на легітимність влади. Доведено, що базовою умовою ефективності державного управління у вітчизняних умовах є залучення інститутів громадянського суспільства до процесу підготовки та прийняття політичних рішень.

На основі результатів дисертаційного дослідження зроблені висновки та сформульовані практичні рекомендації щодо підвищення демократичності та ефективності державного управління.

Ключові слова: громадянське суспільство, влада, легітимність, неурядові організації, інститути громадянського суспільства.

Манжола П.Г. Роль гражданского общества в легитимации политической власти в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. Киев, 2009.

В диссертации проведен анализ концепции гражданского общества как основы легитимации политической власти. Определены основные тенденции и закономерности взаимодействия гражданского общества и государства в Украине на нынешнем этапе развития.

Осуществлен ретроспективный анализ категорий “гражданское общество”, “легитимность”. Рассматривается зарождение идеи и становление концепции гражданского общества в мировой общественно-политической и философской мысли. Отмечается, что современное понимание гражданского общества основывается на синтезе трех измерений функционирования социума – институциональном, социокультурном и структурно-функциональном.

Исследуется теоретический и практический опыт становления гражданского общества в Украине на разных этапах исторического развития. Подчеркивается, что существенное влияние на формирование теоретико-практических конструкций гражданского общества в Украине оказал тот факт, что длительный период своего существования украинская нация была лишена собственной государственности, что усилило значение неполитических институтов (церкви, братств, культурно-просветительских объединений) в общественно-политических процессах.

В диссертации отмечается диалектическая связь государства и гражданского общества. Восприятие государства в институциональном аспекте непосредственно связано с явлением гражданского общества, легитимизационный потенциал которого состоит в ограничении власти. Аргументируется, что семантическое поле категории “легитимность” не ограничивается исключительно юридической и политической терминологией, а распространяется на весь спектр общественных отношений. Подчеркивается, что необходимость в легитимации обусловлена самой природой власти, необходимостью признания властных полномочий со стороны подчиненных.

В диссертации отмечается тесная взаимосвязь между коммуникативным подходом в осмыслении политики (К.-Ю. Апель, Х. Арндт, Ю. Хабермас, П. Рикер) и формированием гражданского общества. Указывается, что коммуникативный подход является наиболее оптимальным в контексте анализа взаимодействия государства и общества, которые представлены как равные стороны диалога. С этой точки зрения легитимация рассматривается как процесс поддержки обратной связи между политической системой и гражданским обществом в лице разнообразных общественных объединений, ассоциаций, профсоюзов.

Определено, что результативность взаимодействия государства и общества, возрастание легитимности власти непосредственно зависит от уровня институционализации общественно-политической деятельности граждан, что, в свою очередь, могут обеспечить организации гражданского общества. Рассмотрены основные механизмы влияния общественности на власть, которые реализуются при помощи институтов гражданского общества: общественные слушания, общественные инициативы, общественные советы.

В работе раскрыты особенности легитимизации власти на разных этапах исторического развития Украины, определены основные факторы, влияющие на легитимность власти. Установлено, что базовым условием эффективности государственного управления в украинских реалиях, обеспечение общественной поддержки инициатив власти является максимальное вовлечение институтов гражданского общества в процесс подготовки и принятия государственных решений.

Проанализированы управленческие решения в сфере взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества.

Разработаны теоретические и практические подходы активизации участия гражданского общества в процессе разработки и внедрения государственной политики в Украине. На основе результатов диссертационного исследования сформулированы выводы и практические рекомендации в контексте повышения демократичности и эффективности государственного управления.

Ключевые слова: гражданское общество, власть, легитимность, неправительственные организации, институты гражданского общества.

Manzhola P.G. The Importance Civil Society in the Legitimation of Political Power in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of political sciences, speciality 23.00.01 – theory and history of political sciences. The Dragomanov National Pedagogical University. Kyiv, 2009.

The subject matter of the dissertation is civil society as the basis for legitimation of political power. The thesis shows the general tendencies and regularities of co-operation between civil society and state in modern history of Ukraine.

Peculiarities of practice legitimization of political power in Ukrainian history are discovered. The factors influence for legitimation of power are defined. It has been established that a basic condition for the efficiency of the Ukrainian public administration process by is the presence of a public participation by the public decision-making process.

On the basis of research outcomes the conclusions are made and the practical recommendations for growing democratization and effectiveness of the public administration process are formulated.

Key words: civil society, power, legitimacy, non-governmental organization, civil society institutes.